

CONVERSA

Margarita Rubió

NEBODA DE NICOLAU
MARIA RUBIÓ ITUDURÍ,
PRESIDEIX UNA
FUNDACIÓ A CALABUIG
PER PRESERVAR LA
SEVA MEMÒRIA

PRIMERS RELLEUS

Carles Duarte

LLÀGRIMES DE TAMARIU

RETRAT DE FAMÍLIA

Els Arbusà Torrent

LA HISTÒRIA D'UNA
FAMÍLIA D'ESPINAVESSA,
EN EL TERME DE
CABANELLES

PERFILS

Dolors Mitjavila

TELEFONISTA A
FIGUERES I GIRONA
DURANT QUASI 40 ANYS

M. Àngels Geli

LLEVADORA FIGUERENCA,
HA AJUDAT A NÉIXER A
MÉS DE 3.000 INFANTS

Manuel Pedreira

FISIOTERAPEUTA,
ENTRENADOR DE VELA
I MÚSIC

INDRET

VilajuïgaUNA MIRADA EN
EL PAISATGE

**La serra de les
Canals, a Cantallops**

A PEU

**Tresors amagats
d'Albanyà**

**A Sant Joan
ses Closes**

alberes

www.alberes.cat

DOSSIER

L'AIGUA

51 pàgines que ens parlen d'estanys i
gorgues, d'embassaments i canals, de molins
i centrals hidroelèctriques, de rentadors
i pous de glaç; però també de camps
d'arròs, de sínies i
'poaranques', d'aigües
embotellades, de
mugades, de saurins...

Enriqueix-te, emociona't

La Diputació de Girona impulsa programes d'exposicions itinerants (de **pintura**, d'**escultura**, de **fotografia**, **divulgatives** i **singulars**, de producció pròpia i en col·laboració amb altres institucions i entitats) amb la finalitat de donar suport a l'art i als artistes, i de posar a disposició dels ajuntaments gironins recursos expositius de qualitat. **Més informació al web www.ddgi.cat/exposicions**

EXPOSICIONS
de la Diputació de Girona

Diputació de Girona

DIRECTOR >

David Pujol i Fabrelles
david@alberes.cat

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
revista@alberes.cat

COL·LABORADORS D'AQUEST NÚMERO >

Anna Albó
Miquel Bataller
José Luis Bartolomé
Pitu Basart
Montserrat Batllósera
Roser Bech
Lurdes Boix
Quim Bou
Rafael Camps
Jaume Canyet
Joan Carreres
Joan Cos
Marta Cos
Ernest Costa
Josep M. Dacosta
Carles Duarte
Jean-Paul Escudero
Josep M. Farré
Xavier Febrés
Joan Ferrerós
Mercè Illa
Joan Juanola
Josefa Juanola
Salomó Marqués
Cristina Masanés
Francesc Montero
Rosa M. Moret
Anna M. Oliva
David Pavón
Josep Playà Maset
Arnald Plujà
Anna Pou
Anna M. Puig
Jordi Puig
Santi Puig
Aniol Resclosa i Planes
Dúnia Riera
Marisa Roig
Pere Roura
Ester Seguí
Erika Serna
Lluís Serrano
Joaquim Tremoleda
Núria Trobajo
Enric Tubert
Josep Valls
Rosana Vidal
Cristina Vilà

EDICIÓ DE TEXTOS >

Roser Bech Padrosa

IMPRESSIÓ > Agpograf

DISTRIBUCIÓ > GLV

DIPÒSIT LEGAL > GI-460-2009

ISSN > 2013-6848

eg

EDITORIAL GAVARRES

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.editorialgavarres.cat

DIRECTOR EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@editorialgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PROJECTES >

Dolors Roset
dolors@editorialgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART >

Jon Giere
disseny@editorialgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >

Eva Batlle
gestio@editorialgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >

Eva Rodríguez
subscripcions@editorialgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >

www.cadipedraforca.cat
www.garrotxes.cat
www.gavarres.com

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

editors de revistes i digitals

> Premis APPEC

'Millor Editorial en Català 2008'

COMPOSICIÓ AMB ESTRIS
CEDITS PER EN JOAN BECH DE
CABANES, EN JOAN PUJADAS DE
VILAJUÏGA I LA MARIA GIRALT
DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES.
AUTOR: JOAN JUANOLA.

SUMARI

4-5

PRIMERS RELLEUS LLÀGRIMES DE TAMARIU

CARLES DUARTE (TEXT) // QUIM BOU (IL·LUSTRACIÓ)

7-11

ACTUALITAT

12-17

CONVERSA MARGARITA RUBIÓ

DAVID PUJOL I FABRELLES (TEXT) // ANIOL RESCLOSA I PLANES (FOTOGRAFIA)

18-22

RETRAT DE FAMÍLIA ELS ARBUSÀ TORRENT

CRISTINA VILÀ (TEXT) // ROSANA VIDAL (FOTOGRAFIA)

24-29

PERFILS

M. ÀNGELS GELI / DOLORS MITJAVILA / MANUEL PEDREIRA

JOAN FERRERÓS, ROSER BECH I PITU BASART (TEXT)

ROSANA VIDAL I DAVID PUJOL (FOTOGRAFIA)

31-81

DOSSIER L'AIGUA

DAVID PUJOL (COORDINACIÓ)

83-99

PATRIMONI

ETNOLOGIA // TRADICIONS // ARQUITECTURA // ENOLOGIA // PERIODISME
GASTRONOMIA // MÚSICA // PLANTES I REMEIS

100-103

INDRET VILAJUÏGA

JOSEP M. DACOSTA (TEXT I FOTOGRAFIA)

104-107

UNA MIRADA EN EL PAISATGE LA SERRA DE LES CANALS, A CANTALLOPS

CRISTINA MASANÉS (TEXT) // JORDI PUIG (FOTOGRAFIA)

108-111

A PEU

TRESORS AMAGATS D'ALBANYÀ

NÚRIA TROBAJO (TEXT I FOTOGRAFIA)

A SANT JOAN SES CLOSES

SANTI PUIG (TEXT I FOTOGRAFIA)

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA BOTIGUES D'ABANS

JOSEFA JUANOLA (RECERCA FOTOGRÀFICA)

conversa amb la Margarita Rubió i Armangué, de cal Moliner de Calabuig. NORANTA ANYS I UNA VITALITAT INCREÏBLE. EDUCADA EN LA 'POLITESSE' FRANCESA. SE SENT HEREVA, I N'ESTÀ ORGULLOSA, D'UNA NISSAGA DISTINGIDA. EL SEU AVI MARIAN FOU EL DIRECTOR DEL TIBIDABO I DIRECTOR TÈCNIC DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1929. EN JOAN, UN GERMÀ DEL SEU AVI, VA SER ARQUITECTE, COL·LABORADOR DE GAUDÍ. EL PARE DE LA MARGARITA VA SER EL RESPONSABLE DEL PRIMER METRO DE BARCELONA I DIRECTOR DE L'ESCOLA D'ENGINYERS. EL MEMBRE MÉS CONEGUT DE LA FAMÍLIA VA SER, SENS DUBTE, NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ, URBANISTA, ARQUITECTE DE JARDINS, VIATGER I ESCRIPTOR. ELLA VA SEGUIR ELS PASSOS DE L'ONCLE I ES VA DEDICAR, ENTRE ALTRES ACTIVITATS, AL DISSENY DE JARDINS.

DAVID PUJOL I FABRELLES TEXT
ANIOL RESCLOSA I PLANES FOTOGRAFIA

Margarita Rubió

Una vegada en Francesc Ferrer i Gironès em va dir que una persona es podia considerar jove si, quan veia passar un vaixell des de la costa, encara sentia la necessitat i les ganes d'embarcar-s'hi. No hi ha dubte, doncs, que la Margarita Rubió i Armangué de Rispal és, amb els seus noranta anys ben portats, una persona jove. De projectes, creieu-me que no li'n falten. Potser us haurà sobtat un nom tan llarg, però és que la Margarita estava casada amb un francès que es deia George Rispal i allà encara és costum que les dones afegeixin al final del seu nom el cognom del seu marit. Li truco per quedar i conversar sense presses –la nostra, ja ho sabeu, és una revista de cocció lenta– i em diu que entesos, que ja hi puc anar, que xerrarem i que dinarem plegats. A dinar –per cert, excel·lent: paté amb torrades, pollastre amb bolets i pastís de xocolata amb gelat– tindrem la companyia

de Llorenç Vallès i Botey, arquitecte de Girona, que avui també l'ha vinguda a visitar.

–Margarida o Margarita?

–«M'agrada més Margarita perquè, de petita, em deien Tita.»

–On vau néixer?

–«Vaig néixer al número 25 del carrer Alfons XII de Sant Gervasi, a Barcelona, el 25 d'agost de 1926. Sóc la segona de sis germans.»

–Veniu d'una nissaga distingida. Parleu-me dels vostres pares.

–«La meua era una família burgesa i plena d'intel·lectuals. El meu pare es deia Santiago Rubió i Tudurí; la meua mare, Pepita Armangué i Feliu. El meu pare va ser el responsa-

DAVID PUJOL. La Bisbal d'Empordà, 1965. Mestre i pedagog
ANIOL RESCLOSA. Girona, 1980. Fotògraf

retrat de família Els Arbusà Torrent. ESCOLTEM LA HISTÒRIA DE LA FAMÍLIA ARBUSÀ TORRENT D'ESPINAVESSA EXPLICADA PER ROSA TORRENT JUANOLA, LA PERSONA MÉS GRAN QUE VIU EN AQUEST PETIT NUCLI DE CABANELLES. ELS SEUS RECORDS SÓN CLARS I VIUS I ENS REMETEN A UNS TEMPS ON ALS NUCLIS RURALS ES RESPIRAVA ESPERIT DE POBLE I TOTS ELS VEÏNS ES CONEIXIEN. TOT PLEGAT, ARA, UN MIRATGE DEL QUAL NOMÉS SOBREVIVEN LES PARAULES DELS QUE EL VISQUEREN.

CRISTINA VILÀ TEXT
ROSANA VIDAL FOTOGRAFIA

La memòria d'Espinavessa

Resseguint la carretera que va a Banyoles, un troba el trencant que ens dirigeix a Espinavessa, un petit nucli que forma part de Cabanelles integrat per una trentena d'habitatges antics, la majoria reformatos, dels quals una vintena són habitatges, principalment segones residències. El cens del 2011 testimoniava que hi vivien 58 persones, entre elles Rosa Torrent Juanola (1931). Als seus 85 anys, la Rosa és la persona més gran d'Espinavessa, la matriarca de la família Arbusà, sens dubte, la memòria que connecta passat i present en aquest trosset de territori humà. Ella és una dona forta, valenta.

A la seva edat encara viu sola a la casa pairal tot i rebre visites diàries del seu fill gran, en Daniel. La Rosa ha treballat sempre. A pagès era difícil que les dones no ho fessin. Ella s'encarregava de les tasques habituals a la llar, de tenir cura dels fills i dels animals. La Rosa viu a Espinavessa des de fa quasi seixanta anys, quan es va casar amb l'hereu Francisco Arbusà Clavaguera i se'n va anar a viure a casa dels sogres. Però la seva història i la dels que la precediren arrela a Vilert, un petit poble regat pel Fluvià que pertany al Pla de l'Estany, a poc menys de tres quilòmetres d'Espinavessa.

La mare de la Rosa es deia Maria Juanola Teixidor i era filla d'una família de pagès de Crespià i el seu pare era Joaquim Torrent Busquets, nascut, ell sí, a Vilert. Se'ls coneixia com els de ca l'Esclopeter, fent referència a l'ofici del seu avi patern, Lluís Torrent Roques, que feia esclops. «Quan se'ns feien malbé, ell sempre ens els arreglava», recorda. A banda dels esclops també treballaven la terra, «com ho feia tothom.»

La Rosa no recorda l'any que els seus pares es van casar. La parella va tenir cinc fills. Al gran, nascut fa 87 anys, li van posar Àngel. Ella va ser la segona i, més tard, va néixer la Nativitat, que

CRISTINA VILÀ. Figueres, 1972. Periodista
ROSANA VIDAL. Cabezuela del Valle (Càceres), 1983. Fotoperiodista

viu a Avinyonet i té 83 anys. Tot seguit va ser el torn d'en Lluís, que va morir ja fa un temps, com també el fill petit, en Josep Maria. Els Torrent Juanola eren masovers a les Caselles, un veïnat de Vilert emplaçat a l'esquerra del riu Fluvià. El pla de les Caselles estava format per terres de conreu fèrtils i alguns camps regables per la proximitat amb el riu. Els masos i les cases estaven disseminats per la plana. Ca l'Esclopeter o la Casa Nova del Molí està situada entre el camí veïnal i el riu, en un pendent del terreny. Encara avui en dia, l'edifici resta dempeus tot i que no hi viu ningú. Segons explica mossèn Josep Clavague-

ra en el llibre *Vilert*, l'extrema proximitat de la casa amb el riu va ocasionar més d'un ensurt a la família.

Anar a estudi. La infantesa, la Rosa la recorda amb bonança. D'aquest viatge per la memòria n'extreu uns quants moments vinculats amb l'escola. Els nens de Vilert anaven a estudi al mateix poble. En aquells temps hi havia molta mainada. L'any 1935 es va inaugurar l'edifici de l'escola mixta municipal. Durant la conversa, la Rosa contempla una fotografia antiga que està penjada a la paret. És en blanc i negre i retrata tres noies dalt d'una barca.

Són ella, la seva germana i una amiga. El fotògraf va capturar el moment en què travessaven el Fluvià per anar a escola. I és que quan el riu creixia, calia usar aquest mitjà de transport comunitari –adquirit pels veïns– per anar a l'altra banda. «Anàvem a barquejar», recorda. Cal dir que el 1948, finançat també pels veïns, es va construir un passallís sobre el riu «atès que els passos del riu eren intransitables per als carruatges, especialment quan anaven carregats», recorda Clavaguera qui reconeix aquesta com «una obra vital per al poble i per a la comunicació de les Caselles.»

D'esquerra a dreta, la Sandra Roca, en Pere Arbusà, la Rosa Comas, la Rosa Torrent i en Daniel Arbusà.

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA > BOTIGUES D'ABANS

M3

Interior de la botiga de can Licus de Pau, que també havia estat la fleca del poble, un establiment on es podia trobar des d'escombres fins a llaunes de sardines, passant per galledes, llegums i sabó de rentar la roba.

ANY: 1961

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU FAMÍLIA SOLER DE PAU

M4

Reclams visuals dels aparadors de la botiga Chantecler que hi havia als baixos de l'edifici de l'antic hotel de C. Vilarrasa a Portbou.

ANY: AL VOLTANT DE 1920

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ, COL·LECCIÓ D'IMATGES DE MARIAN ROMAN, DE PORTBOU

DOSSIER L'AIGUA

DAVID PUJOL > COORDINACIÓ

Útil, humil, preciosa... [PÀG. 32]

DAVID PUJOL [La Bisbal d'Empordà, 1965. Mestre i pedagog]

Les gorgues de l'Alt Empordà [PÀG. 34]

LLUÍS SERRANO [Figueres, 1975. Historiador]

Els tres estanys del Rosselló [PÀG. 38]

XAVIER FEBRÉS [Barcelona, 1949. Periodista i escriptor]

L'aigua com a motor [PÀG. 40]

ANNA ALBÓ [Figueres, 1967. Arquitecta especialitzada en patrimoni]

El molí d'en Jordà [PÀG. 42]

JOAN CARRERES [Viladamat, 1976. Fisioterapeuta, fotògraf i escriptor]

Fer safareig [PÀG. 44]

MARISA ROIG [Sant Pere Pescador, 1963. Historiadora i arxivera]

Conèixer pous i apamar el país [PÀG. 48]

ERNEST COSTA I SAVOIA [Bescanó, 1940. Fotògraf i escriptor]

Els aqüífers de l'Empordà [PÀG. 51]

MARTA BALL-LLOSERÀ [Girona, 1970. Llicenciada en Ciències Ambientals]

La presa de Darnius-Boadella [PÀG. 52]

DAVID PAVÓN [Calella, 1975. Doctorat en Geografia]

Portbou, Llançà i Cadaqués [PÀG. 54]

ARNALD PLUJÀ [Garriguella, 1947. Historiador]

Convertir l'aigua en electricitat [PÀG. 56]

JOAN COS DEROUARD [Figueres, 1958. Enginyer industrial]. MARTA COS ROIG [Figueres, 1987. Arquitecta]

Els canals de rec [PÀG. 58]

ESTER SEGUÍ [Roses, 1986. Llicenciada en Dret]

Les mugades a Castelló [PÀG. 60]

ROSA M. MORET [Rabós d'Empordà, 1970. Mestra i pedagoga]

La Mercè, un paradís perdut [PÀG. 64]

ENRIC TUBERT [Aguilana, 1954. Llicenciat en Història de l'Art i professor]

El conreu de l'arròs a l'Escala [PÀG. 66]

LURDES BOIX [L'Escala, 1957. Historiadora i arxivera]

Els dolls de Cadaqués [PÀG. 68]

ROSER BECH [Cabanes, 1988. Filòloga]

El proveïment d'aigua a l'Escala [PÀG. 70]

LURDES BOIX

L'aigua Les Creus de Maçanet [PÀG. 72]

PERE ROURA [Maçanet de Cabrenys, 1954. Historiador]

L'aigua picant de Vilajuïga [PÀG. 74]

JOSEP PLAYÀ MASET [Castellgalí, 1957. Periodista]

En Josep M. Tell, saurí de Fortià [PÀG. 78]

JAUME CANYET [Figueres, 1961. Filòleg]

Sirenes i dones d'aigua [PÀG. 80]

MONTSERRAT BATLLOSERÀ [Palafrugell, 1966. Filòloga]

Ampolla antiga
d'Aigua de Vilajuïga.
FOTO: David Pujol.
PROCEDÈNCIA:
Quimeta Graboleda.

Útil, humil, preciosa...

David Pujol i Fabrelles > TEXT

...i casta. D'aquesta manera definia la 'germana aigua' Sant Francesc d'Assís en el *Càntic a les criatures*, un dels primers textos de la literatura italiana, escrit a principis del segle XIII. Però a l'aigua no només se li poden tirar floretes: dir aigua vol dir vida i vol dir mort. Ja ho anunciava fa més de dos mil anys Tales de Milet quan afirmava que tot ve de l'aigua, tot s'aguanta per l'aigua i tot acaba en l'aigua. I no gaire més tard reblava el clau Heràclit quan explicava que no ens podem banyar dues vegades en el mateix riu i que l'ésser humà té el mateix destí que l'aigua que corre: la mort. «*Nuestras vidas son los ríos / que van a dar en la mar, / que es el morir*», deia Jorge Manrique. I, arribats a la mort, l'aigua representa la resurrecció, la renaixença. Diverses són les mitologies que, com la grega en el cas de Caront, parlen d'un barquer que fa el trànsit de les ànimes al més enllà.

L'aigua, al·legoria indestruïble de vida i de mort, ha estat present en l'imaginari col·lectiu de la humanitat des de temps immemorials i ha donat lloc tant a senzilles dites populars –'Deu-nos aigua, Ramonet, que les plantes tenen set', 'El foc té aturador, que l'aigua no' o 'Aigua, Senyor, que de vi ja en venen!'– com a elaborades obres literàries –*Jardí vora el mar* o *Mirall trencat*, de Mercè Rodoreda–. L'aigua és un dels símbols

més constants en les nostres vides. Per això té sentit que hi dediquem aquest dossier.

El comencem amb una passejada per algunes gorgues de l'Alt Empordà, de la mà d'en Lluís Serrano. Una d'aquestes gorgues era a la zona de les Mines, a Agullana; d'aquestes mines, que van servir per portar l'aigua al poble, ens en parla l'Enric Tubert. En Xavier Febrés ens convida a visitar tres estanys de la Catalunya del Nord: el de Salses, el de Sant Nazari i el de Vilanova de la Rào.

Al voltant de l'aigua hi ha un ric patrimoni: antics molins de farina, de sabonet, d'oli... L'Anna Albó i en Joan Carreres ens en parlen. Per altra banda, la Marisa Roig ens evoca el temps en què s'anava a rentar la roba als safareigs comunitaris que hi havia a cada poble i la Dúnia Riera ens explica la funció de les nombroses sínies i poanques que hi ha al terme de Vilabertran.

Amb l'Ernest Costa i l'Erika Serna ens aproximem als antics pous de glaç d'una i altra banda de l'Albera. L'Ernest diu que conèixer els pous i apamar el país tot és u: «Descobrir els pous comporta transitar per la xarxa hídrica, l'orografia, la botànica, el vocabulari, els camins antics..., en definitiva per tot allò que conforma el territori». La Marta Ball-llosera ens explica que els aquífers de l'Empordà estan sobreexplotats a causa de

la pressió urbanística i turística i de la demanda d'aigua del sector agrari i ramader.

En David Pavón i l'Arnald Plujà han escrit dos textos centrats en els embassaments: parlen del més important –el de Darnius-Boadella– però també dels de Portbou, Llançà i Cadaqués. En Joan i la Marta Cos han estudiat les 25 centrals hidroelèctriques de l'Alt Empordà de les quals, actualment, només en queden cinc en funcionament. Amb l'Ester Seguí coneixem la història de la xarxa de canals de rec, que és important perquè va permetre convertir en regadiu molts aspres de la plana.

La Rosa Maria Moret i l'Anna Pou fan parlar en Salvador Famoso i en Quimet Soler de les crescudes constants de la Muga i els seus afluents i en Jordi Pla fa una peça sobre *Trena de set aigües*, de Carles Fages de Climent, «Flor d'esparcet, morada barretina, / baixes d'Olot, gonella de fajol, / vell Fluvià, tocant el flabiol, / amb espiralls de cursa serpentina», diu un fragment del poema «El Fluvià».

L'Enric Tubert ens recorda un 'paradís perdut': l'antic balneari dels Banys de la Mercè i, a continuació, la Lurdes Boix escriu sobre els arrossars de l'Escala, documentats des del segle XV, i també sobre el proveïment d'aigua en aquesta població marinera. La

Roser Bech ho fa sobre els dolls de Cadaqués i l'ariet que encara hi ha a la font de la Baga de Lliurona, que permet portar l'aigua, de manera sostenible, a diverses cases i a l'escola del poble.

Dediquem unes pàgines a parlar de les aigües embotellades: en Pere Roura, de l'aigua Les Creus de Maçanet; en Josep Playà Maset, de l'Aigua de Vilajuïga, i un servidor de l'aigua de la font del Vilar de Pau, una deu actualment perduda. El motiu pel qual molts assentaments humans es van establir en un determinat indret és la presència d'aigua i, potser per això, sempre han estat importants les tècniques per a descobrir-la. En Jaume Canyet i en José Luis Bartolomé ens parlen dels saurins Josep Maria Tell de Fortià i de mossèn Francisco de Palau-saverdera i Pau, ja traspasat. Finalment, la Montserrat Batllósera escriu sobre sirenes i dones d'aigua, uns éssers fantàstics que els homes primitius van crear per explicar-se els fenòmens naturals i que s'apareixen als humans en nits màgiques com la de Sant Joan i durant els canvis d'estació.

Els oradors romans, per a controlar la durada del seu discurs, feien servir la clepsidra, un rellotge d'aigua. La clepsidra ara probablement marcaria que se m'ha acabat el temps: gireu pàgina i continueu llegint... 📖

Una dona de Cadaqués amb un doll al cap // FOTO: Josep M. Cañellas (Àlbum Rubaudonadeu, 1888-1889). PROCEDÈNCIA: Biblioteca Fages de Climent de Figueres.

El molí d'en Jordà

L'AIGUA DE LA MUGA, QUAN ARRIBAVA A PONT DE MOLINS, MOVIA AQUEST MOLÍ I L'AJUDAVA –EN DIFERENTS ÈPOQUES– A PRODUIR OLI, FARINA, SACOTELLS DE JUTE I POLS DE SABONET

Joan Carreres > TEXT I FOTOGRAFIA

Al municipi de Pont de Molins, entre Molins i les Escaules i a tocar la vora esquerra de la Muga, hi trobem l'antic molí d'en Jordà. A l'indret del molí, actualment i llevat dels moments en què es produeixen les cada vegada més escadusseres mugades, la Muga hi circula calmosa i amb poca aigua. Abans de la construcció de l'embassament de Darnius-Boadella, inaugurat l'any 1969, però, el riu empordanès més nostrat hi circulava lliurement i sense la retenció de la presa del pantà: la Muga acostumava a dur més aigua que no pas ara i feia de les seves en els típiques llevantades que es produïen al setembre i a l'octubre.

Des de fa anys, el molí resta en silenci, fora del seu ús primigeni. Tot i això, a la part de dalt de l'edifici hi viu l'Arseni Blanch. L'Arsèniu, tal i com és anomenat per la gent que el coneixem, va néixer l'any 1942 al molí d'en Calvet, que es troba a pocs quilòmetres Muga amunt respecte al molí d'en Jordà. Gràcies a la seva memòria, hem pogut conèixer una mica el passat i les vicissituds del molí d'en Jordà, retornant-li i conservant-ne una petita espurna de vida.

Un altre informador que hem tingut per a poder elaborar aquest escrit ha estat en Robert Aymà, nascut l'any 1954 a les Escaules. En Robert, durant la seva infància i adolescència, va viure al molí d'en Jordà amb els seus pares.

Aproximadament un quilòmetre aigües amunt del molí d'en Jordà, al llit

del riu, hi ha la resclosa homònima. A la vora esquerra de la resclosa arrenca el canal que derivava l'aigua de la Muga fins al molí. L'aigua entrava dins l'edifici a través d'una comporta i feia que poguessin funcionar tots els elements del molí. Un cop l'aigua havia desenvolupat la seva imprescindible funció, retornava al curs de la Muga i seguia aigües avall en el seu incessant camí cap al mar.

Primer fou un trull. La primera utilitat del molí va ser com a trull. S'hi molien les olives que es collien als olivars de la família Jordà, propietària del molí, i se n'extreia oli, un producte preuat. Posteriorment, la força de l'aigua de la Muga movia les moles per a triturar el blat i produir farina. El molí d'en Jordà, doncs, durant una època, va ser un dels tants molins fariners que es trobaven al llarg de tot el curs de la Muga, des de la Muga jove de la part alta –Albanyà, Sant Llorenç de la Muga...– fins a la Muga madura de la part baixa –Cabanes, Peralada, Castelló d'Empúries...–. En aquella època, el molí, oficialment, rebia el nom de *Harinera de Ramón Jordà*.

Dècades després, a l'edifici moliner s'hi elaboraren sacs de jute. Gràcies a l'embarat, les corretges, les politges i el teler, en sortien sacotells. Aquests, segons es diu i entre altres usos, s'emplenaven de terra i eren utilitzats per fer les trinxeres en les cruentes batalles de la Primera Guerra Mundial (1914-1918).

L'últim ús que es va donar al molí d'en Jordà va ser el de molí de talc –sabonet, tal i com s'anomena en aquestes contrades–. La matèria primera, les pedres de talc o sabonet, s'obtenien a les mines que s'explotaven a Maçanet de Cabrenys i a la Vajol, al sector del massís de les Salines. Des d'allà, les pedres es baixaven, primerament amb carros i anys més tard amb camions, fins al molí d'en Jordà. Al molí, amb el trinxador i amb la força de l'aigua de la Muga, les pedres s'esmicolaven en bocins petits. Aquests bocins, passant-los per les moles, els elevadors i els sedassos, i també gràcies a l'acció de l'aigua, eren molts i convertits en pols de talc.

Un cop obtinguda la pols era ensacada i es duia, primerament amb carros i, més tard, amb camions, fins a l'estació de tren de Figueres, des d'on era distribuïda generalment a Barcelona i a Madrid. A Barcelona es distribuïa a la *Papelera Española* i a la malsonant *Barcelonesa de Drogas*. A Madrid, mentrestant, arribava a la *Perfumería Gal*, històrica fàbrica de perfums fundada el 1898 on, abans de la Guerra Civil, cada mes rebien un vagó de sabonet provinent del molí d'en Jordà. Hem de tenir present que una caixa de camió de 12 metres equivalia a un vagó de tren, i per això quan es transportava el sabonet del molí cap a l'estació de Figueres es parlava de vagonets.

Hi va haver una època en què el molí va tenir molta demanda i la força i

la quantitat de l'aigua no eren suficients per a satisfer-la. Per això, la força de l'aigua es va complementar amb la instal·lació d'un motor elèctric. El molí estava connectat a les centrals elèctriques dels Pilans i de can Mir, ambdues situades a la vora esquerra de la Muga, al terme de Boadella i les Escaules. La primera, una mica més avall de l'actual presa de l'embassament de Darnius-Boadella; la segona, entre Boadella i les Escaules.

El molí, en aquella època, funcionava a ple rendiment, amb tres torns de treball de vuit hores cada un. No més parava el diumenge, dia en què s'aprofitava per fer el manteniment de la maquinària: es repassaven les moles, les turbines, el trinxador, el motor... i, si s'esqueia, es feien els ajustos i les reparacions que fessin falta. De dilluns a dissabte, les 24 hores del dia, se sentia el soroll i el tragí del molí ple de vida.

Els treballadors complien els seus torns de treball i duïen a terme la seva dura feina. Hi havia treballadors de Molins, de Pont de Molins, de les Escaules... D'altra banda, al molí hi havia tres estades pels treballadors. Hi havia treballadors, doncs, com els pares de l'Arseni i d'en Robert (es deien Antoni –Antonio– Blanch i Josep –Pepitu– Aymà, respectivament), que vivien, amb les seves respectives famílies, al mateix edifici on treballaven. Els esmentats treballadors que hi vivien, fruit del «paternalisme de l'amo» tal i com ens ha citat textualment l'Arseni, hi tenien estada i una mica d'hort.

Entre els treballadors, hi havia en Ciset de Molins; en Martí de ca la Pepa; el Peroler, li deien en Sopes, ja que per dinar acostumava a menjar sopa, que la portava dins la carmanyola... A més, també hi havia dues dones –una d'elles era la tia de l'Arseni–, que hi treballaven cosint els sacs d'esparg amb els quals s'ensacava la pols de sabonet que s'obtenia al molí.

I va arribar l'any 1958. En aquell any, les moles i la resta de maquinària del molí d'en Jordà es van aturar per sempre i van deixar l'edifici i l'entorn en un enyorat silenci. L'activitat del molí es va traslladar en una fàbrica nova i moderna que es va construir a Figueres, on les tècniques d'obtenció de la pols de sabonet van canviar cap a un sistema totalment mecanitzat, amb màquines alemanyes.

Fa 58 anys, doncs, que el 'nostre' molí resta mut, admirant i veient passar pel seu costat l'aigua de la 'seva' Muga. L'aigua que dècades endarrere entrava dins seu i el feia moure i viure. Avui resta adormit, ple i curull d'història, un bocí de la qual quedarà conservada per sempre gràcies a la gent que, com l'Arseni i en Robert, li van donar i li donen sentit.

Dues imatges de l'antic molí d'en Jordà, a Pont de Molins.

Fer safareig

ENCARA ES CONSERVEN ELS RENTADORS PÚBLICS DE ROSES, EL FAR, TERRADES, BÀSCARA, BORRASSÀ, CASTELLÓ, GARRIGÀS, LES ESCAULES, VILAMALLA, VILA-SACRA, VILABERTRAN...

Marisa Roig > TEXT // Aniol Resclosa i Planes > FOTOGRAFIA

La major part dels pobles i ciutats disposaven de rentador públic. Aquests espais s'articulaven entorn d'una feina tan quotidiana com la bugada i, per tant, eren molt concorreguts per les mestresses de casa. A banda de lloc de treball eren indrets per conversar i relacionar-se. D'aquí ve la coneguda dita 'fer saf(a)reig'. En una època en què les dones no tenien espais comuns per intercanviar idees i experiències, els rentadors públics es van convertir en els principals centres de socialització femenina.

Aquestes construccions i l'activitat que s'hi desenvolupava van quedar en desús amb l'arribada de l'aigua corrent a les cases i la posterior introducció de les rentadores. La gran majoria de rentadors es van reutilitzar com a abeuradors per al bestiar o bé com a viviers per a regar els horts. Tot i així, alguns encara són utilitzats esporàdicament per dones immigrants.

Actualment a la comarca se'n conserven dempeus una trentena, alguns dels quals malauradament es troben en un estat de conservació molt precari; sortosament n'hi ha d'altres com els de Borrassà, Terrades, Roses, el Far, Garrigàs, les Escaules, Vilamallà, Bàscara, Castelló d'Empúries, Vilabertran i Vila-sacra que han estat rehabilitats darrerament o que es troben en bon estat. Entre els anys seixanta i vuitanta, i amb motiu d'eixamplament

de carrers i cobriment de recs i rieres, molts safarejos es van enderrocar.

La construcció dels rentadors públics era promoguda des dels ajuntaments. La seva proliferació s'inicià a la segona meitat del segle XIX i finalitzà amb l'esclat de la Guerra Civil. Està documentada la construcció dels safarejos de Palau-saverdera (1867), Castelló d'Empúries (1868), Borrassà (1870-1871), Figueres al carrer de Sant Roc (1885), l'Escala (1887), les Escaules (1910), Figueres al carrer Vilafant (1910), Sant Miquel de Fluvià (1911), Vila-sacra (1918), la Selva de Mar (1926), el Far (1928) i Roses (1931), aquest últim projectat per l'arquitecte Pelai Martínez. La majoria són construccions aïllades de rajol. Alguns van ser coberts amb teulades d'una o dues aigües, d'altres només disposaven d'un viver, unes lloses per rentar la roba i un sistema de canalitzacions que permetia omplir-los i buidar-los.

Aquestes construccions es trobaven situades en indrets pròxims a rieres, mines subterrànies o fonts d'on abastien l'aigua. Entre els que es troben pròxims a cursos d'aigua hi ha el de Castelló d'Empúries a tocar el rec del Molí, el del Far d'Empordà al rec de la Regadura, el de les Escaules que aprofitava l'aigua del canal de la central del molí de Baix, el de Selva de Mar a la riera de la Selva, el de Saus prop del rec de l'Agulla, el de Vilaür a tocar el Rec de les Ar-

ques, el de Roses a la riera Ginjolers, el de Sant Llorenç de la Muga integrat al rec del Molí i el de Sant Climent Sescebes al costat de la riera Anyet. Hi havia altres rentadors que es trobaven a prop de deus i fonts com el de Vilamallà, situat al costat d'una font que encara du inscrita la data de 1627, o el de Pau que es proveïa de l'aigua d'un rec canalitzat subterràniament on es va construir posteriorment una font. També el de Vilabertran s'aixeca sobre una deu d'aigua natural que proveïa d'aigua la font de l'abat Rigau, el rentador i també una bassa de captació per a regar els horts. En el de Palau-saverdera l'aigua brollava d'una deu propera que també arribava a la font de Dalt, on es conserva la inscripció de 1771. El de Borrassà disposava d'una font propera que es proveïa d'aigua d'una mina subterrània des de 1750. El de l'Escala tenia una font propera que es nodria de l'aigua d'una deu situada a la Fornaca i canalitzada a través del camp del Pilans. El de Pontós, Garrigàs i Bàscara també obtenien l'aigua d'una deu. D'altra banda el rentador de la Vajol prenia l'aigua de la font d'Avall, el d'Albanyà de la font de can Nou, el de Sant Miquel de Fluvià de la font pudosa de Sant Miquel, en el paratge del bosc d'en Nofre, el de Sant Mori dels pous de la font del Safareig, el de Vila-sacra de la font de les Delícies, el de Llers de la font del Safareig i el de Biure de la font coneguda com Fonteta.

El safareig de Castelló. Dels safarejos de la comarca en volem destacar, per la singularitat constructiva, el de Castelló d'Empúries, actualment catalogat com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL). Es va començar a construir el 1868 i va

ser obra de l'arquitecte provincial Martí Sureda, el projecte també contemplà un escorxador i un abeurador. Es tracta d'un edifici que segueix l'estil arquitectònic de l'època, arcs de maó, teulada de bigues de fusta i cairats. A través dels arcs de

mig punt s'accedeix a l'interior del safareig que té forma d'atri porticat amb un viver de planta heptagonal envoltat de vuit columnes. Al centre es troba un brollador de pedra en forma de carcula. Aquest nou rentador va substituir l'antic que havia estat construït el 1738 i es va enderrocar a causa de l'eixamplament del carrer de Sant Francesc.

Fins fa poc, s'havia cregut que les columnes del rentador procedien del claustre del convent de Sant Francesc que havia estat ubicat davant del nou safareig, però un estudi recent demostra que les construcció de les columnes i els capitells va ser coetània a la construcció del conjunt.

Tot i que està en desús, es va tornar a activar quan una colla de castellanines encapçalades per la Maria Giralt 'Periquilla' es va agrupar pel Festival Terra de Trobadors per a representar una escena de bugaderes d'època medieval. La Maria va néixer el 1929. Durant la seva infantesa va viure al carrer de Mar, molt a prop del rentador públic. Actualment el barri està urbanitzat però quan era jove, tant en aquest sector com a l'altra banda del rec del Molí prop de les muralles, s'estenia la major part de l'horta castellanina.

La Maria és una bona conversadora, de seguida insisteix en una qüestió, «al rentador públic només hi anàvem les dones pobres. Perquè la major part de les famílies benestants de Castelló tenia un hort i cada hort tenia un safareig particular on anaven les minyones i les dones de fer feina a rentar la roba de les seves mestresses». Va treballar una temporada per a la família Reig i per tant coneix molt bé aquesta feina. Anava a rentar la roba de la mestressa en el safareig que aquesta tenia en un hort a tocar el rec del Molí. Em confessa que «el que menys m'agradava eren els llençols de fil perquè eren molt gruixuts i per fre-

La Maria Giralt, Periquilla, al rentador de Castelló d'Empúries.

Convertir l'aigua en electricitat

ANYS ENRERE A LES CONQUES DE LA MUGA I DEL FLUVIÀ HI HAVIA HAGUT 25 CENTRALS HIDROELÈCTRIQUES, DE LES QUALS AVUI NOMÉS EN QUEDEN CINC EN FUNCIONAMENT

Joan Cos Derouard i Marta Cos Roig > TEXT

Quan parlem d'electricitat, segurament el que ens ve al cap és qualsevol de les bombetes o aparells que tenim a casa, però amb el que realment no pensem és de quina manera arriba al nostre abast. L'electricitat és un procés que comença amb la producció, continua amb el transport i, finalment, acaba amb el consum; als seus inicis, però, l'electricitat es movia en cercles molt petits i tancats.

Als inicis, gràcies a un dels recursos naturals de què es disposava, l'aigua, es podia produir electricitat. El transport era ínfim, ja que només abastava els pocs veïns que hi havia al voltant del centre de producció –la central– i el consum era limitat i irregular, ja que no sempre es disposava de la mateixa quantitat d'aigua. Al llarg del segle XX tot el sistema ha anat canviant i evolucionant, fins al punt que, a l'Empordà, hem passat de tenir 25 centrals hidroelèctriques que produïen l'energia elèctrica consumida a rebre-la gairebé tota de fora.

Amb una gran festa al carrer de la Torre, el 29 d'octubre de 1895, l'Escala va inaugurar el primer enllumenat

elèctric a la comarca, i un dels primers a Europa. La vila va estar precedida de Barcelona, que va disposar d'electricitat el 1873; Girona, el 1883; Ripoll, el 1892 i Olot, el 1894. Només setze anys després que Edison aconseguís mantenir en funcionament estable una làmpada elèctrica d'aplicació pràctica, l'Escala ja va instal·lar un enllumenat que s'estenia a tots els carrers i places, a part de la platja i el port d'en Perris. Com a la resta de projectes que a poc a poc es varen anar desenvolupant a la comarca a partir d'aquest embrió, el de l'Escala va ser un projecte privat, que devem al matrimoni format per la marquesa de Dou –propietària del molí on es va instal·lar la central– i l'advocat Luis Fernando de Alós de Martín que, com a bon afeccionat a la ciència i als avenços tecnològics, es va encarregar de portar-lo a terme.

Seguint de prop la població de l'Escala, només dos mesos més tard, Darnius i Agullana conjuntament, van introduir l'electricitat. A Darnius, es va convertir l'antic molí d'en Serra, al riu Arnera, en la fàbrica de llum *La Arnerense*. El projecte consistia en una central hidroelèctrica i una línia que pujava pel camí del coll de l'Hospital, passava per cal Bayo, baixava per la vila i d'aquí continuava fins a Agullana. El 29 de desembre de 1895 Darnius va celebrar les Festes de la Llum. A la nit es van il·luminar uns locals i

hi va haver gran expectació. Sembla que una gran gentada va anar fins al coll de l'Hospital per «veure passar la llum», ja que es pensava que fent pujada seria un bon lloc per veure-la. Les restes del molí d'en Serra són encara visibles en el punt on l'Arnera s'entrega a l'embassament de Darnius-Boadella. A Agullana l'entusiasme també va ser general: l'electricitat arribà el mes de maig de 1897 a la societat La Concòrdia, amb 27 làmpades elèctriques.

La llista de poblacions que va disposar d'enllumenat elèctric va anar engruixint-se, ja que, poc temps després, s'afegien a aquesta xarxa la Jonquera, els Límits, Terrades, Sant Climent Sescebes, Espolla i Capmany, entre d'altres.

Una de les principals innovacions de l'energia elèctrica, a part de l'enllumenat públic, va ser la instal·lació d'electromotors per accionar maquinària que millorés la indústria tapera, molt important a Darnius i Agullana des de mitjan segle XVIII.

Figueres tenia el problema d'estar situada lluny dels rius, cosa que feia necessària la construcció de línies elèctriques de transport des de les centrals fins a la ciutat. L'enllumenat públic va arribar el juliol de 1897, amb electricitat produïda al salt d'aigua que en Bonaventura Plaja tenia a Calabuig. El primer establiment públic que va tenir electricitat va ser l'hospital de la Caritat, al carrer Nou, amb cinc làmpades de deu bugies

En Joan de la Farga, una de les centrals antigues de la Muga. Finals anys cinquanta. PROCEDÈNCIA: Arxiu Joan Cos.

Les 25 centrals

i una de setze. La primera utilització industrial va ser l'any 1901 en què Salvador Bisbal va posar en funcionament un trull per a extracció d'oli d'oliva. En poc temps també es van posar en funcionament, amb força motriu elèctrica, els trulls d'en Josep Martí Pujarniscle, al carrer de Llers, i el de Casa Alegre al de Sant Joan Baptista.

A poc a poc els rius empordanesos varen ser explotats amb finalitats de producció d'electricitat; van anar construint noves centrals aprofitant en alguns casos les rescloses i infraestructures dels molins existents. Una altra de les centrals que va aportar energia elèctrica a Figueres va ser la d'Arenys d'Empordà, propietat de Pau Pagès. Aquest origen doble de l'energia elèctrica a la capital de l'Alt Empordà explica la duplicitat de xarxes de distribució que existien fins fa relativament poc.

En Joaquim Ramírez de Cartagena, propietari de la central d'Arenys d'Empordà, ens la va deixar visitar. Ens va detallar les dificultats i experiències que havia tingut des del moment de la compra fins a la seva posada en servei.

La central Genover de les Escaules és de les poques que, tot i estar fora d'ús, és ben visible des de la carretera de les Escaules a Boadella, abans de passar sobre la Muga. Ara ja fa uns anys, en una visita que ens va facilitar l'últim propietari, en Leonard Ramírez Viadé, vàrem poder entrar a l'interior i vam poder comprovar que encara conservava la maquinària en bones condicions. En Leonard ens va detallar com havia funcionat i les diferents màquines que hi havia, així com algunes anècdotes del funcionament d'aquells aparells.

Requesens, un cas curiós. Un cas particular i certament curiós és el de la central de Requesens, ja que és l'única que hem trobat que era per a utilitat exclusivament privada. Al costat del pont

—LES CENTRALS DE LA MUGA. Molí d'en Gorgot, salt d'en Valent, la Farga, Boadella, mas Pilans, molí d'en Forniol, molí del Castell, molí d'en Garida, Genover, la Farinera, central d'en Cabot, municipal de Maçanet, Costa Margarida, molí d'en Serra, Requesens, Creixell, Vilamorell, molí d'en Caixàs i mas de la Torre.

—LES CENTRALS DEL FLUVIÀ. Vilert, Orfes, Calabuig, Arenys d'Empordà, Sant Mori i molí d'en Dou.

que creua l'Anyet per anar al Castell hi ha una petita construcció on encara es poden veure algunes restes de la central elèctrica que proporcionava enllumenat a la Cantina i energia a la serradora de les Pipes, situada uns metres riu avall. Aquesta central utilitzava les aigües de l'embassament de Requesens, que eren conduïdes mitjançant un canal obert, parcialment cobert amb planxes de fusta, fins a la cambra de càrrega, situada sobre la mateixa central. Fer el recorregut complet des de l'embassament fins a la petita central, resseguint el canal, és una volta recomanable.

De les 25 centrals que hem pogut documentar, només cinc estan en actiu: la de Boadella, la de l'antiga farinera de Castelló d'Empúries —tot i que de manera testimonial—, la de Vilert, la

d'Orfes i la d'Arenys d'Empordà. Amb aquest article hem pretès reflectir una petita part de la recerca d'arqueologia industrial sobre les centrals hidroelèctriques de l'Alt Empordà. El que hem trobat de cadascuna permet veure que totes segueixen un mateix propòsit: aconseguir energia amb l'aigua com a recurs renovable.

És una pena que aquestes petites obres d'enginyeria estiguin desapareixent a poc a poc. Com que tot sembla indicar que el seu futur no canviarà, seria bo que tota aquesta història 'viva' no s'acabés de perdre entre els boscos i rius. Dins d'aquesta recuperació és destacable la iniciativa de l'Ajuntament de Boadella i les Escaules de fer més accessible la riba de la Muga, amb uns cartells explicatius d'algunes de les centrals, ara en desús.

Foto dels anys trenta de l'antiga central Costa Margarida, de Maçanet de Cabrenys, avui reconvertida en hotel // PROCEDÈNCIA: Extreta del llibre 'Cent anys d'electricitat a l'Alt Empordà', de Josep M. Bernils, editat per Hidroelèctrica de l'Empordà l'any 1995.

El conreu de l'arròs a l'Escala

ELS ARROSSARS, DOCUMENTATS DES DEL SEGLE XV, VAREN CONFIGURAR UN NOU PAISATGE, AMB UNA XARXA DE CANALS DE REG I L'EDIFICACIÓ DE NOVES MASIES, MOLINS I GRANERS

Lurdes Boix > TEXT

«Si tens una filla / i no l'estimes gaire, / casa-la a Albons o Belcaire. / I si la vols veure morta aviat, / casa-la a Viladamat». Les malalties atribuïdes al cultiu de l'arròs originaren aquesta corrandà, transmesa per Pere Ylla Brugat de Viladamat, que possiblement es va originar a mitjan segle XIX, durant les grans epidèmies de malària. L'arròs no es va cultivar amb continuïtat al llarg dels segles, sinó d'una manera intermitent i polèmica. Les malalties associades al seu conreu provocaven conflictes greus entre els defensors i els detractors. A l'aigua estancada dels aiguamolls hi vivien, sobretot de juny a setembre, les larves dels mosquits transmissors del *plasmodium*, un paràsit productor de paludisme.

Un dels primers documents que parla d'un molí fariner i arrosser a Empúries és de 1458, quan el rei Joan II dóna permís a Pere de Torroella per a l'establiment de «lo Casal dels Molins de Ampuries». Durant el segle XV la plana de l'Empordà, regada pel Tèr i el Daró al sud i el Fluvià i la Muga al nord, es va transformar en un verger de camps d'arròs. Els arrossars varen configurar un nou paisatge, amb una xarxa de canals de reg i l'edificació de noves masies, molins i graners. El comerciant francès Lipp afirmava, el 1794, que la plana de l'Empordà produïa un arròs excel·lent, més granat, més blanc i d'un gust més bo que el de la Llombardia, Cu-

llera (País Valencià) o la Carolina i que valia més que les altres qualitats. Fins i tot Francisco de Zamora afirmava, el 1789, que els valencians venien a blanquejar el seu arròs a l'Empordà, fent-lo passar pel d'aquí.

Al l'Escala, el millor sòl per a cultivar arròs era el d'argila silícica i calcària, de subsòl impermeable, de Cinclaus i les Corts, amb les closes regades pel tram final del rec del Molí. L'altra gran zona arrossera de l'Escala eren els camps dels Recs i de Vilanera, a l'antic estany de Bedenga o de Belcaire, travessades pel rec Cinyana.

Al llarg del segle XVIII, hi hagué una gran extensió del conreu de l'arròs tot i els nombrosos conflictes, que originaren reglamentacions. Durant la Guerra Gran, el 1792, es va prohibir el seu conreu «por ser causa de muchas enfermedades y perjudicial a la salud de las tropas». El 1797 es va intentar reprendre el conreu, però esclatà un avalot capitanejat per una dona d'Albons, de nom Gaïetana, acompanyada del batlle i el ferrer del mateix poble, entre d'altres, que muntats a cavall destruïren els camps i les sèquies, expressant el malestar perquè es tenia més cura dels soldats i cavalls, que estaven de pas, que no de les persones que hi vivien.

La gran quantitat de superfície d'arròs conreada al segle XVIII va motivar la construcció d'un nou molí a l'Escala,

anomenat de Sant Vicenç, o de Dou, edificat el 1804, després de nombrosos plets. Es conserven les moles i la instal·lació de la turbina per a produir electricitat, ja que, el 1895, Luis Fernando de Alós de Martín, marit de la marquesa de Dou, hi va instal·lar una petita central hidroelèctrica per a l'enllumenat públic de la vila.

Després de períodes de prohibició, el conreu de l'arròs es va reprendre entre el 1940 i el 1969, de la mà de gent de València i de les terres de l'Ebre. El poble s'omplí de valencians i ampostins que venien per a la plantada. Alguns s'entornaven a l'agost, després d'haver birbat o herbejat i tornaven al setembre per a la collita i la batuda; d'altres es varen establir a l'Escala i van quedar lligats per sempre a la història del poble i van enriquir-lo amb aportacions socio-culturals vinculades a l'arròs. El declivi del seu conreu es va produir per la falta de rendibilitat i l'encariment de la mà d'obra. A partir dels 70, a la majoria de terrenys que havien sigut camps d'arròs, s'hi feren càmpings i apartaments a causa de la pressió urbanística; tot plegat va condemnar a mort les terres que havien generat tanta riquesa i patiment.

El testimoni de Pere Riembau. A l'Escala ja no queda cap camp d'arròs. Només Pere Riembau Ballesta, pagès de la vila, en cultiva en camps de Belcaire, prop del mas Cremat, en terme de

En Pere Riembau Ballesta és l'últim pagès de l'Escala que cultiva arròs // FOTO: Miquel Bataller.

Torroella de Montgrí: «Vàrem començar de fer arròs amb el pare a la postguerra. Abans es feia tot a mà i amb animals. Al gener llauràvem i preparàvem el terreny. Pel març fèiem el viver del planter, en un racó del camp protegit de tramuntana, el dividíem en erols i allà sembràvem arròs per fer el planter. Després ja emplenàvem els camps d'aigua i fan-guejàvem. Planejàvem la terra perquè quedés més fina perquè l'arròs s'havia de plantar a mà.»

En Pere recorda amb nostàlgia els valencians que anaven al mas Cremat a plantar l'arròs: «Agafaven el planter dels erols i plantaven a mà i de recules, amb

els peus a l'aigua. Es lligaven benes a les cames per no esgarrinxar-se. A casa en venia un grup de vuit que eren d'un veïnat que es deia Sanet amb el cap de colla, en Ventura, que feia els tractes amb el pare. Dormien al paller i treballaven deu hores diàries. Al matí i al migdia feien un menjar fred, de pa amb bacallà, botifarra o cansalada i al vespre, quan plegaven, feien la paella amb verdures de temporada com faves, pèsols, mongeta tendra o patata i quatre desfiles de bacallà. No feien mai festa, només per Sant Pere, el 29 de juny, que era sagrat per a ells. Aquell dia venia el barber de l'Escala a afaitar-los, es mudaven, feien

una paella més bona amb ànec i pollastre que els donava el pare, i també vi i xampany i llavors anaven a les tavernes de l'Escala a passar la festa. Al cap de quinze dies d'haver plantat ja s'havia d'herbejar —o birbar, que en deien ells— i llavors treballaven fins a dotze hores diàries. Antigament era una feina que feien les dones», relata en Pere.

Després s'eixugava el camp i es passava l'adob, una proporció de fosfat, amoníac i sulfat de potassa. Es tornava a emplenar el camp d'aigua i tornaven a birbar. També s'havien de netejar d'herbes les crestes o motes que es feien per controlar l'aigua i salvar els desnivells. Per sant Jaume, els valencians se n'anaven al seu poble i tornaven el setembre per la sega amb la corbella i després la batuda amb màquina. L'arròs el venien al Sindicat que establia la quota obligatòria a un preu fixat i després a particulars. Als anys cinquanta la feina de fanguejar es va fer amb tractors amb rodes especials.

A la dècada dels 60 els valencians varen deixar de venir perquè l'arròs ja no era rendible i la majoria va plegar. En Pere, però, s'hi va tornar a enganxar el 1993 quan uns ampostins li varen proposar de plantar-ne i anar mitges: «Ells treballen el moll i jo l'eixut i vaig acceptar perquè a mi l'arròs sempre m'ha agradat molt. Si em demanes per què et diré que el pare va tenir vuit fills i tots vàrem menjar i estudiar gràcies a l'arròs. A més en aquests camps on el cultivo, aquí als peus del Montgrí, no s'hi pot fer res més. Són salancs i tots els cereals que he provat han estat un fracàs, només hi creixen rodals de cenissos que no són bons ni per a les vaques. En canvi l'arròs hi creix d'una manera uniforme perquè la sal no l'afecta». És una meravella quan vas de l'Escala a Belcaire —o al revés— veure els camps que treballa en Pere inundats d'aigua i que reflecteixen el mas de la Jaça, o el color verd tendre de l'arròs quan brota o l'ocre de quan s'ha de segar 🌾.

A dalt, una colla de valencians fent el planter de l'arròs en un camp de l'Escala, entre 1949 i 1960. A sota, un pagès amb un tractor per a treballar els camps d'arròs a la dècada de 1950 // FOTOS: Joan Lassús. PROCEDÈNCIA: Arxiu Històric de l'Escala.

L'aigua picant de Vilajuïga

REFEM LA HISTÒRIA DE LA DEU CENTENÀRIA, QUE DÓNA UN MILIÓ I MIG D'AMPOLLES L'ANY, AMB EL TESTIMONI D'EN MIQUEL MARGINEDA, LA JOAQUIMA GRABOLEDA I L'ALBERT BRUGAT

Josep Playà Maset > TEXT

Va ser Ramon Margineda Benavent, un agent de duanes de Portbou nascut a Cardedeu, qui va descobrir les propietats minerals de l'Aigua de Vilajuïga i en va fer explotar la deu. S'havia casat amb la Carme Pla Batlle, de Vilajuïga, i coneixedor de l'existència d'una font amb aigües ferruginoses, va construir un pou artesià i l'any 1903 va fer analitzar l'aigua pel doctor Oliver Rodés. El diagnòstic va ser rotund: era una aigua amb unes característiques minerals i medicinals que la feien gairebé única. Un estudi complementari del doctor Ferrer Piera determinava que era bacteriològicament pura ja que es tractava d'un brollador que filtrava l'aigua a través de les fissures de les roques calcàries.

Una Reial Ordre de 15 de juliol de 1904 declarava que les aigües que sortien del pou del carrer de Sant Sebastià de Vilajuïga, a una temperatura de 16 graus i en una quantitat de 1.500 litres diaris a l'estiu i 6.000 a l'hivern, eren «bicarbonatades sòdiques litíniques, varietat clorurat sòdiques». Margineda l'anomenava 'el pou del Carme', en ho-

menatge a la seva dona, i va iniciar-ne la comercialització. En els anys immediats altres veïns van començar a fer també prospeccions i això va dur a un acord, de tal manera que l'any 1914 es creà la Sociedad Civil de Aguas Minerales de Vilajuïga, Martí, Badosa y Cia. Eren sis socis: Ramon Margineda, Carles Cusí de Miquelet—banquer i propietari d'Hidroelèctrica de l'Empordà—, Antoni Garrigolas—terratinent de Castelló d'Empúries—, Joan Ratés, Ricard Badosa i Josepa Martí, tots tres propietaris de terrenys de Vilajuïga. Més endavant es va retirar la família Garrigolas i els altres socis i els seus descendents van continuar fins al 2001, en què van vendre les accions a l'empresa Copcisa, de Terrassa—excepte Carles Cusí, nét de Carles Cusí de Miquelet, que hi va continuar.

Aigua bona per als ronyons. «En poc temps l'Aigua de Vilajuïga es va situar en el mercat. Una de les qualitats que tenia és que duia poc gas carbònic però era completament natural», ens explica en Miquel Margineda, nét del fundador. L'aigua tenia unes propietats que ajudaven al bon funcionament dels ronyons i l'aparell

digestiu gràcies a la seva funció diürètica. Però

també es considerava indicada per a fer dieta i aprimar-se. L'etiqueta dels primers anys duia aquesta curiosa recomanació: «*Los individuos sanos, en especial los debilitados de las grandes capitales, pueden hacer uso de estas aguas como bebida ordinaria y por tiempo indefinido a menos de prohibición especial de su medico.*»

Es va fer una planta embotelladora al costat del pou. «He sentit explicar—comenta Margineda—que com que al principi es posaven taps de suro, una vegada que se'n va enviar una partida a Cuba, amb el canvis de pressió les ampolles es van destapar i van arribar buides». Es venia també a l'Argentina, Filipines i altres països. Ben aviat va ser declarada d'utilitat pública i es va fer un altre pou, el de l'Escaire, al carrer Mendizábal, del qual sortien entre 1.400 i 1.500 litres al dia. Per fer publicitat es va encarregar un primer cartell a Antoni Utrillo (1910) i més tard un altre a Leonetto Cappiello (1920, aproximadament). L'original d'aquest darrer es troba al Museu de la Publicitat de Chicago. D'aquests primers anys es preparen fins a tres projectes arquitectònics, encarregats a Pascual Godó i Josep Azemar, per a construir-hi un balneari que finalment no es va dur a terme.

La mort de Ramon Margineda el 1917 va fer que en passés a ser el gerent el seu nebot Ramon Margineda Duran, que arribaria a ser alcalde del poble i que crearia un museu de mineralogia

Treballadors de l'empresa fa 12 anys; d'esquerra a dreta: Joan Codony, Joan Casadevall, Marc Teixidor, Quimeta Grabloleda, Albert Brugat, Lluís Vives i Joan Masardó.

PROCEDÈNCIA: Arxiu Quimeta Grabloleda.

al mateix recinte de l'empresa. Aquest nou projecte va ser venut a finals dels setanta a Rodrigo García, propietari del castell del Joncar de Roses que més tard es va arruïnar i va provocar la dispersió d'una col·lecció de més de 4.000 peces, i que incloïa fins i tot alguns capitells romànics.

En esclatar la Guerra Civil, l'Ajuntament va decomissar les instal·lacions. Hi havia 25 treballadors i, segons un document de l'època, 21 eren de la UGT i 4 de la CNT, amb un sou setmanal de 48 pessetes. Al gerent li van assignar un sou de 250 pessetes al mes. L'empresa va seguir funcionant, segurament a menys ritme i no la van afectar els bombardejos, que en canvi van tocar l'hotel Central, més proper a l'estació.

De tots els treballadors, segurament qui més bé coneix la casa és la Joaquina Graboleda Torrent, jubilada després de 49 anys com a administrativa fent factures, albarans i nòmines. «Vaig començar a treballar el desembre de 1965 amb

quinze anys. Llavors encara es feia un foc a terra amb uns perols per escalfar l'aigua i poder rentar les ampolles buides i treure a mà les etiquetes. Encara vaig veure ampolles amb taps de suro, quan encara duïen tres etiquetes i s'havien d'enganxar a mà». Al principi les caixes d'ampolles es duïen amb carro a l'estació de tren, fins que les van venir a buscar amb camions.

L'Albert Brugat, que hi va treballar quinze anys, explica que l'aigua més bona és la del pou de l'Escaire –més tard es va fer un tercer pou–, al qual es pot baixar per una escala de 25 metres. «La gent es pensa que l'aigua surt com si fos una font, a raig, però no, l'aigua plora de la roca.»

Durant molts anys es donava un litre d'aigua per persona i dia a la gent del poble. «Tenien una targeta, que canvi-

ava cada dia de color, i hi havia cues a la font. Però també venia gent de fora i fins i tot estrangers. Això sí, només omplíem una ampolla, no es permetien les garrafes», explica la Quimeta. Gràcies al tren, a l'hotel Central i a dues petites fondes, a l'estiu venia gent de fora a prendre les aigües. «A un sastre de Terrassa, el senyor Pastallé –recorda la Quimeta–, n'hi havia receptat el seu metge per a les pedres. Venia tres cops al dia: a les nou del matí, després anava a missa i tornava a l'hora del vermut, i a les sis, abans de tancar. A ell i altra gent els servíem als jardins en unes taules de marbre.»

«Dels clients que jo coneixia –diu de memòria la Quimeta– el més antic era en Benet Pibernat, de Palafrugell; de Barcelona, els de sempre eren en Marcelino Garreta, del carrer Còrcega, i l'Antoni Surroca, del carrer San Salvador. I altres importants eren en Negre de la Bisbal, les Carbòniques Ferrer, de Roses... Una vegada vam vendre una mica a

A dalt, una imatge antiga de les instal·lacions d'Aigua de Vilajuïga.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Quimeta Graboleda.

Plafó ceràmic que hi ha a les instal·lacions de la planta embotelladora de l'Aigua de Vilajuïga // FOTO: Josep M. Dacosta.

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA > BOTIGUES D'ABANS

M5

El carrer Lluís Blanc de Perpinyà ple de botigues i establiments als baixos dels edificis amb el Castillet, al fons.

ANY: AL VOLTANT DE 1930

AUTOR: DESCONEGUT. EDITADA PER ÉDITIONS DINO DE PERPINYÀ

PROCEDÈNCIA: COL·LECCIÓ D'IMATGES DE L'ARXIU COMARCAL DE L'ALT EMPORDÀ

M6

Imatge del carrer Peralada de Figueres amb els tendals de les botigues desplecats que protegeixen els aparadors de la llum del sol.

ANY: AL VOLTANT DE 1905

AUTOR: DESCONEGUT.

EDITADA PER EDICIONS

ALEGRÍ TRAYTER DE

FIGUERES

PROCEDÈNCIA: ARXIU

COMARCAL DE L'ALT

EMPORDÀ, COL·LECCIÓ

DE TARGETES POSTALS

DE JORDI MARTÍ, DE

FIGUERES

PATRIMONI

PATRIMONI ETNOLOGIA

La carbonera de Sant Llorenç [pàg. 84-85]

JOAN FERRERÓS [Figueres, 1952. Filòleg i historiador]

L'afaitada de l'Òs durant la Festa de l'Òs, a Arles. Any 1986 // PROCEDÈNCIA: Col·lecció Robert Bosch.

PATRIMONI TRADICIONS

Les festes de l'Òs [pàg. 86-87]

ROSER BECH [Cabanes, 1988. Filòloga]

PATRIMONI ARQUITECTURA

El castell de Llers [pàg. 88-89]

ANNA M. PUIG [Figueres, 1963. Arqueòloga]

PATRIMONI ENOLOGIA

El vi en temps dels romans [pàg. 90-91]

JOAQUIM TREMOLEDA [Lladó, 1962. Historiador]

PATRIMONI PERIODISME

La mirada dels periodistes russos [pàg. 92-93]

JOSEP M. FARRÉ [Tàrraga, 1950. Llicenciat en Geografia i Història]

PATRIMONI GASTRONOMIA

Arròs de Crevillent a l'Empordà [pàg. 94-95]

JOSEP VALLS [Sant Feliu de Pallerols, 1944. Escriptor]

PATRIMONI MÚSICA

Els altres músics del Rosselló [pàg. 96-97]

JEAN-PAUL ESCUDERO [París, 1957. Filòleg]

PATRIMONI PLANTES I REMEIS

En Xano, el de les plantes [pàg. 98-99]

ANNA M. OLIVA [Torroella de Montgrí, 1966. Biòloga]

La carbonera de Sant Llorenç

A Sant Llorenç de la Muga, any rere any una colla de voluntaris recuperen l'herència rebuda per en Jaume Cufí i en Met Xatart, els dos últims carboners en actiu del poble

A Sant Llorenç de la Muga el primer diumenge de març de l'any passat van celebrar la XVIII Fira de la Mongeta del Ganxet –la millor– i la X Fira del Carbó. «Quedem a la carbonera; venint de Figueres és a l'entrada del poble, abans del pont a l'esquerra, ja hi veuràs llum...», diu en Manel Sánchez, quan em telefona. Llum perquè la cita és a les set i ja és fosc. «Gairebé tots treballem i ens trobem a aquesta hora, havent plegat». Primer va ser la mongeta, després el carbó i entremig tenir els camins en ordre, recuperar la sinya, refer o estintolar ermites... és el que s'han anat proposant un parell de dotzenes de veïns de Sant Llorenç des de la societat que sosté el Futbol Club de Sant Llorenç, una plataforma que ha resultat eficaç per catalitzar totes aquestes iniciatives.

En efecte, arribem amb en David Pujol i, a més de la carbonera fumejant i la mena de nimbes astrals que fa la llum elèctrica tamisada per la tèbia boirina, a la penombra apareix una mena de monstre del triàsic amb grans escates a l'esquena que ens mira sever com l'esfinx. És el teulat i la capçalera de pedra de la barraca que han erigit per aixoplugar-s'hi durant les guàrdies nocturnes que exigeix la carbonera mentre el foc la va consumint; i per celebrar-hi sopars, esmorzars de forquilla i altres expansions. Es tractava de recuperar l'ofici de carboner, extint i oblidat des que, als anys seixanta, va

popularitzar-se el gas butà per a cuinar. En Jaume Cufí, ja traspasat, i en Jaume Xatart –Met–, d'edat abissal, van ser els darrers carboners actius del poble. El primer va tenir dos fills, en Joan i en Jaume, que van ser a temps d'aprendre del pare per avui poden exercir l'ofici, ni que sigui una vegada l'any, i transmetre, així, l'art de fer carbó. Van arribant en Toni Penicot, en Nino Sardà i d'altres carboners ocasionals que seria prolix esmentar. Parlem amb en Joan Cufí assegut al banc de la taula llarga de la barraca. El foc a terra presideix un extrem i a l'altre hi ha un llit rústec per mig dormir-hi els qui fan guàrdia.

Empilar. Fan venir un camió amb vint o vint-i-cinc tones d'alzina per driblar els entrebancs, que són molts, dels permisos per fer-la en els boscos de Sant Llorenç. Alzina i prou és el que exigeix el millor carbó; si no, surt això argentí que venen a les gasolineres, dolent i a més empu degat de petroli. El pes d'aquella càrrega quedarà reduït a quatre o cinc tones de carbó, un vint per cent. Plançons de tres o quatre pams de llarg per entre mig pam i un de gruix. Al mig del sòl on s'erigeix la carbonera es volta amb tres

o quatre socs més gruixuts l'espai que ha de ser la base de la xemeneia que centra la carbonera. Tot seguit cal anar-hi estintolant tot voltant la llenya, empilar-la, fins a elevar tres o quatre pisos de troncs verticals que han

de deixar la cavitat al centre. Les peces gruixudes cap al mig i, cap a la perifèria, les més primes.

Embalumar. Consisteix a cobrir la carbonera amb branques verdes, aplanades després d'haver passat un temps aixafades amb socs; i sobre aquest primer sostre s'hi estén un gruix de cap a deu centímetres de terra que ha d'abastar tota la superfície del turonet de llenya; aquesta terra es porta i s'escampa amb una banasta, un cistell planer i ample de vímet i amb màncs laterals. La reutilització d'aquesta terra d'una carbonera a la següent fa que vagi millorant. Per poder treballar sobre el túmul es disposen uns esglaons de gat, necessaris per a pujar a dalt de tot de l'embalum, al costat de l'ull de la xemeneia.

Bitllar i quitxar. Ja es pot encendre. Es fa un bon foc d'estelles seques –les bitlles– i, quan cremen, es tiren a palades pel forat superior; aquest exercici cal fer-lo unes quantes vegades cada tres o quatre hores fins que el caliu i les estelles enceses arriben gairebé al capdamunt de la xemeneia. Cal quitxar-les amb un *perxó* –vara llarga–, és a dir, burjar-les de tant en tant per fer lloc a les noves brases que s'hi vagin afegint. Des que hem començat a encendre la carbonera cal mantenir el cràter tapat amb una planxa metàl·lica perquè l'acció de les flames es mantingui a l'interior. Ara que la carbonera ja crema, cal enretirar la planxa i tancar la xemeneia amb glevs de terra cosides de rels d'herba.

Donar fums. Perquè el foc tiri i el procés faci el fet, cal foradar la carbonera. Es fan quatre obertures ran de terra als punts cardinals de la baluerna per tal que hi entri l'aire i uns quants forats en l'embalumat fent cercles des del sòl, un cada quatre o cinc pams fins arribar a dalt. Aquests orificis donaran fums, és a dir, que permetran que, moderadament, surti a l'exterior l'aire que entra per la base i faciliti la combustió de la llenya.

Vetllar. El procés de la carbonera està en marxa. Durarà uns quinze dies durant els quals cal vigilar-la contínuament de dia i de nit cada dues hores per corregir-ne la combustió. D'una banda, tots els forats cal que es mantinguin oberts i que fumin i, de l'altra, si alguna obertura bada massa per l'efecte del foc i les flames surten a l'exterior, cal tapar-la amb més gleves de terra. Els carboners de Sant Llorenç fan torns: de dies en Pedro, en Quim i en Dani se'n fan càrrec, i de nits la vet-

llen en parelles dotze hores entre les vuit del vespre i les vuit del matí.

'Recaltejar'. Quan la combustió ja està avançada, amb un *rasclinet* cal rampinar la terra i les branques que cobreixen la carbonera fins a tocar el carbó i tornar a cobrir-la de nou. D'aquesta operació se'n diu *recaltejar* i s'ha de fer per parts, segment a segment, fins a haver renovat tot el cobriment.

Llenya crua, llenya cuita. Mentre el fum que surt pels forats sigui de color blanc grisós és que la llenya segueix cremant; quan el fum emergeix de color blanc vol dir que ja és cuita, o sigui que el carbó ja és fet. El primer fum blanc apareix pels forats del capdamunt de la carbonera i llavors cal tapar-los amb gleves per afoegar el foc. Quan surt pels forats més baixos significa que quasi tota la llenya ja és carbó. Llavors es tapen tots els forats per asfixiar la combustió.

Davant la carbonera fumejant, en Manel Sánchez –en Manel de la Conjunta–, un dels voluntaris del poble que hi col·laboren.

Sàrries. Per sectors, es va descobrint la carbonera, es va retirant el carbó i els prop de 5.000 quilos que en surten es posen en sàrries, uns grans cabassos d'esparg. Quan els carboners treballaven als boscos i no hi havia camins, les sàrries eren adequades per portar el carbó en mules i matxos de bast. Avui només les omplen per guardar-lo dins d'un magatzem del poble on, després, en fan paquets petits per a particulars i grans per a restaurants que cremaran aquest excel·lent carbó que farà més suculenta la carn a la brasa. Els diners obtinguts de la venda van a la caixa comuna per a pagar properes activitats.

No tota la llenya ha cremat a la carbonera. A la base queden les tiges, plançons que tornen a ser apilats per a fer una carbonera petita que, al cap d'una setmana i coincidint amb la Fira de la Mongeta del Ganxet i del Carbó, servirà d'eina didàctica per a petits i grans que s'interessin per aquest ofici secular.

PATRIMONI TRADICIONS // Roser Bech Padrosa > TEXT // David Pujol > FOTOGRAFIA

Les festes de l'Ós

Cada any, el mes de febrer, les poblacions vallespirenques d'Arles, Sant Llorenç de Cerdans i Prats de Molló reviu una tradició ancestral on homes amb pell d'ós espanten la població

Antigament, a la primavera, quan els llops i óssos es despertaven després de mesos d'hibernació, als boscos i a les planes dels Pirineus la gent dels pobles vivia amb l'ai al cor per si davallava alguna d'aquestes bèsties salvatges i devorava el ramat i, fins i tot, s'enduia les joves. La llegenda relata que una vegada un ós va raptar una jove molt bella i se la va endur a la seva cova on l'alimentava amb fruites i carn, tot i que ella rebutjava qualsevol oferta del plantígrad. Després de nou dies de captiveri, el dia de la Candelera, uns llenyataires van rescatar la fadrina. L'ós, enrabiat, va llançar un crit ferotge que va fer témer tota la població. Amb el mateix aire és la rondalla d'origen occità d'en Joan de l'Ós, un nen mig ós i mig humà. De tots aquests mites, llegendes i rondalles neixen aquestes festes d'origen

incert però de caràcter primitiu i amb una forta simbologia: l'hivern envers la primavera, el negre en contra del blanc i l'home en oposició a la bèstia.

A Catalunya el text més antic on es parla d'homes vestits d'ós a Barcelona és el *Memorial de coses antigues memorables* (1444), un document conservat a l'Arxiu Municipal de Barcelona. Ara bé, la tradició oral col·lectiva més antiga posada per escrit és explicada a la *Histoire du Roussillon* (1839) de Joseph Henry. El folklorista Joan Amades descriu molt bé les festes de l'Ós al *Costumari Català* (1950). Tota la documentació posa de relleu que aquestes festes, avui dia conservades en aquests tres indrets del Vallespir i a Encamp a Andorra, eren presents en altres poblacions de les contrades pirinenques. En aquestes pàgines parlarem de les dues

més properes a l'Albera: la d'Arles i la de Sant Llorenç de Cerdans.

Arles. La versió de la festa en aquesta població segurament és la més teatralitzada alhora que és la més completa. Els protagonistes de la festa són el Caçaïre o Paranyer, la Roseta, l'Ós, les Tortugues i les Bótes, tot i que interactuen constantment amb el públic i en qualsevol moment hom pot esdevenir protagonista. Al matí comença la crida de l'ós. El Caçaïre i la Roseta, l'esposa del primer i la fadrina de la qual s'enamora l'Ós, es passegen pel barri d'Amunt i el barri d'Avall al ritme d'una música repetitiva, formada per tres aires i anomenada el *Ball de l'ós*, tocada per la cobla. Animen els caçadors de les contrades perquè s'uneixin a atrapar l'Ós, que esporugueix grans i

A l'esquerra, l'afaitada de l'Ós a la plaça del Sindicat de Sant Llorenç de Cerdans.
A la dreta, l'Ós és mort pel Menaire, i la Monaca deambula pels carrers del poble.

petits. El Paranyer crida la *Predica* amb un rossellonès, de vegades, un pèl difícil d'entendre: «*Caçaires del país i d'aqueixes comarques. / És un crit que gitem/ i que teniu d'oïr: / Doneu-me parió, / el poble pot morir! / Vèniu tots amb brocs, / fusills, canyons i arqueles! / La mala besti gronya / a n'aquest cim de serra. / I bé! Si teniu nervis / i si no teniu por / veniu tots amb jo. / I si sem veuit o nou, / ja podrem l'arrendir / i li fer tocar terra. / Companys valents, amics, / escolteu la meua veu: / les petjades de l'ós / arriben a n'el poble. / Nos en cal deslliurar, / si tenim el cor noble. / Au! Que els homes de pit / me segueixin arreu!*»

A partir de les tres de la tarda, comença la caça. La parella baixa fins a la font dels Boixos, arran del Tec, on de cop i volta d'entremig del bosc apareix l'Ós, cobert amb una pell i amb un cap un xic estrafet. La Roseta i el Caçaire el conduïxen cap al mig del poble on es troben amb les Tortugues –personatges vestits tots blancs i amb les cares emblanquinades protegits dins d'un tub del mateix color– i les nou Bótes –personatges que sostenen uns grans bidons amb unes branques de ginesta. La funció d'aquests figures un xic enigmàtiques i amb una forta càrrega simbòlica és distreure l'Ós perquè no fugi. Amb la seva força, l'Ós tomba a terra la gent que troba pel seu davant. Després de dansar per carrers i places, cap a les cinc de la tarda, arriben a la plaça de l'Església on té lloc l'afaitada o dansa dels barbers. L'Ós s'escapa i atrapa una jove que és portada a la seva cova on simulen un acoblament. Les connotacions sexuals són molt presents al llarg de la festa. Quan la noia aconsegueix deslliurar-se'n, l'Ós és abatut pel caçador Domingo i, a continuació, l'asseuen en una cadira mentre la parella saltironreja al ritme de la música. Col·loquen un plat de

barber a la barbata de l'Ós i una poma que simbolitza una brotxa d'afaitar. Després amb una destral rasen la bèstia, li treuen la disfressa del cap en un ritual de canvi de natura: l'Ós passa d'animal a humà. Per acabar, ho celebren bevent del porró.

Sant Llorenç de Cerdans. La Caça de l'Ós en aquest municipi esdevé la festa més participativa i creativa. Cada any, se celebra com a acte de cloenda del Carnaval només el diumenge a la tarda i és viscut amb molta afició. Aquí l'Ós, batejat amb el nom de Martí, i que endossa una pell real d'un ós canadenc, surt de l'església de la Mare de Déu de Sort i corre pels carrers atrapant les seves víctimes. L'acompanyen un seguici de personatges simbòlics i festius. D'una banda, la Monaca, un individu fúnebre de dos caps amb caretes blanques i quatre potes, que si et fixa la mirada t'agafa com a presa i et venta cops de braços i de peus. Aquest és l'únic personatge hereditari, que ha passat de pares a fills de la mateixa família. A més a més, hi ha els Escalfadors, una parella de vells que duen un escalfallits, en el qual cremen pèl de porc, que situen a sota les faldilles de les dones perquè esdevinguin un reclam per a l'Ós. A més, els Botifarrons –personatges vestits de blanc i amb la cara enfarinada que es mouen per parelles– empastifen les cares de les noies amb una barreja de

botifarrons negres i moscat. Per la seva banda, d'invenió més recent, les Figueletes –un grup de noies vestides de negre i lila– empastifen la cara dels homes amb figues seques sucades també amb moscat. Pels carrers deambula el Nen Petit, un home vestit de nadó tombat en un carretó, que és arrossegat per una colla d'homes disfressats que es mofen de l'acte sexual amb totes les dones que li col·loquen a sobre. Les manifestacions sexuals i de disbauxa són un continuu. Un cop han fet tot el recorregut pels carrers al so de la característica música de l'ós, a càrrec de la cobla Principal del Rosselló i de dues bandes locals, Els Tirons de Sant Llorenç de Cerdans i els Companys de Ceret, la festa s'acaba a la plaça del Sindicat on tots els caçadors fan una rotllana. El Menaire, després de dir la *Perdica* –un discurs semblant al d'Arles–, amb l'Ós encadenat al costat, agafa la destral i l'afaita.

Candidatura a la UNESCO. Les tres festes s'obren amb el lliurament de la pota de l'ós guardada en un petit cofre que l'alcalde de cadascuna de les poblacions dóna al batlle de la següent. Representa el símbol de germanor d'aquestes poblacions que han presentat candidatura perquè les festes de l'Ós es puguin adherir al llistat de Patrimoni Immaterial de la UNESCO 🐾

L'Ós, les Bótes i la Roseta a la Festa de l'Ós d'Arles. Febrer de l'any 1963.

PROCEDÈNCIA: Col·lecció Robert Bosch.

Tresors amagats d'Albanyà

RUTA CIRCULAR DE DIFICULTAT MITJANA QUE, PER CORRIOLS QUE VOREGEN I TRAVESSEN LA MUGA, PERMET DESCOBRIR RACONS SOLITARIS I PLENS D'HISTÒRIA

Núria Trobajo > TEXT I FOTOGRAFIA

Moltes i interessants són les excursions i passejades que es poden fer pel municipi d'Albanyà. Algunes estan senyalitzades amb cartells i marques i figuren en els mapes de la zona. La que us proposo no té un marcatge especial, però ens fa endinsar en uns paratges plens d'encant i tranquil·litat i ens permet descobrir una mostra representativa de la gran varietat de patrimoni arquitectònic i històric que hi ha escampat per aquest municipi.

És plantejada com una excursió circular, però permet escurçar-la i fins i tot convertir-la en dues sortides independents. Es pot iniciar i acabar al poble d'Albanyà, tot seguint el GR-11 que passa pel càmping Bassegoda Park. Per estalviar uns cinc quilòmetres de pista entre anada i tornada, el consell és començar-la uns metres després del trencant de Pincaró, on hi ha un bon lloc per deixar el cotxe.

Comencem a caminar i veurem la casa de la Molina a l'altre costat de la Muga, mas que antigament havia estat

un molí. Deixem la pista i travessem el riu davant del portal d'accés a la casa. Agafem un corriol que es va enfilant entre alzines i boixos pel marge del riu. En el punt que el camí planeja una estona podrem començar a observar, a la nostra dreta, un antic canal que havia servit per portar aigua de la Muga a la Molina. Anirem baixant a l'alçada del riu i veurem com la vall es va estrenyent entre cingles. Aquí el canal es fa molt evident i aviat trobarem, a l'esquerra, les restes de la resclosa de la Molina. El corriol continua una estona arran d'aigua, amb una vegetació força espessa. Cal no confondre'l amb un torrent que ens trobarem a la dreta; alguna fita, si els senglers no l'han desmuntada, ens pot orientar.

Passat aquest punt, el camí tendeix a allunyar-se del riu, a anar-se enlairant i a passar arran d'una paret de pedra calcària. Agafem alçada però la remor de la Muga ens continua acompanyant. El corriol és força evident, però cal anar alerta; en un petit revolt el deixem per

enfilarnos lleugerament, cap a la dreta, per anar a parar en pocs passos a una pista que ve de Ferrerós. La seguirem de baixada. Ens trobem en un paratge solitari, rodejats de cingles i muntanyes, amb la Muga que baixa alegre, entre gorgues i salts. Seguint la pista, passem pels Passos de Mallorca i aviat veurem enlairada davant nostre la casa del Bertran. Un xic més endavant, si estem atents, veurem a la nostra esquerra uns graons que ens permeten accedir amb facilitat a unes gorgues precioses. Poc abans de la casa, una fita a l'esquerra ens fa agafar un corriol que ens porta a travessar el pont del Bertran. És espectacular, per les dimensions i pel paratge on es troba. Va ser construït a finals del segle XIX, i va substituir una antiga palanca.

El colomer del Bertran. Passem a l'altre costat i agafem el caminet a l'esquerra. Aquest corriol aviat ens farà baixar a una pista, arreglada de fa poc. Seguint-la arribarem en una zona més oberta. A l'esquerra ens quedarà el majestuós cingle de Roca Alta i al davant el del Serrat. Voregem el primer prat i, agafant la variant del camí de l'esquerra, arribarem a un curiós edifici. Popularment se'l coneix com el colomer del Bertran però, en realitat, es tracta d'una construcció més antiga, possiblement preromànica i vinculada a les restes del casal del Serrat, que ens trobarem cinc minuts més endavant, un cop retornats a la pista. És un indret arraconat i feréstec on

El pont del Bertran.

SORTIDA I ARRIBADA La Molina (Albanyà)

DISTÀNCIA 16 km (18,5 si s'hi afegeix el molí d'en Fàbrega)

TEMPS 4,30 h de marxa efectiva, sense comptar les aturades

DESNIVELL ACUMULAT 500 metres

DIFICULTAT Mitjana. Cal estar una mica avesat a seguir camins sense un marcatge clar

ELEMENTS D'INTERÈS El paisatge del curs alt de la Muga; gorgues, antics canals, rescloses i molins; forn de calç; el pont del Bertran; el jaciment arqueològic del casal del Serrat i el colomer del Bertran; l'ermita romànica de Sant Bartomeu de Pincaró, i el poble d'Albanyà amb l'església de Sant Pere

UNA ÈPOCA PER FER-LO Durant tot l'any. A l'estiu pot ser molt calorosa, tot i que té l'encant de les banyades a la Muga. S'ha d'evitar de fer-la en èpoques de pluges abundants

el temps sembla que s'hagi aturat. Fins no fa gaire era de mal arribar-hi i poc conegut. L'Ajuntament d'Albanyà, a través del regidor Joan Casellas, sensible al ric patrimoni del seu municipi, el va donar a conèixer al Servei de Monuments de la Generalitat. Ara és un jaciment arqueològic i durant la tardor del 2016 s'hi han començat les excavacions. Ben segur que aquesta tasca ajudarà a aclarir la cronologia i la funcionalitat d'aquests edificis als quals Joan Badia-Homs ja havia dedicat un estudi.

Retornem fins al pont. Qui en tingui prou pot desfer el camí de l'anada fins al cotxe. Si optem per fer la ruta circular no el travessarem, continuarem pel corriol que surt davant su direcció al bosc. Quaranta passes, a l'esquerra, la vegetació amaga les restes d'un antic forn de calç. Ens anirem enfilant fins arribar a les Collades. En aquesta placeta anirem pel camí de la dreta, que continua pujant i ens menarà a una altra pista secundària que, baixant cap a la dreta, ens farà arribar en pocs metres a la pista principal de

Pincaró. Torna a ser un bon punt per si algú vol finalitzar l'excursió: agafant-la de baixada anirà a parar a la Molina.

Sant Bartomeu de Pincaró. Si l'opció és continuar la ruta anirem cap amunt i, en pocs minuts, arribarem al coll de Pincaró. Allà ens convé agafar la pista de la dreta que, passant per l'ermita de Sant Bartomeu, també ens portaria a l'Hostal de la Muga. Tret dels primers metres, el sender va baixant. Arriba un punt que fa un marcat canvi de direcció i uns centenars de metres més endavant, a la dreta, veurem un camí, amb una cadena, que s'endinsa cap al bosc. Aquí tenim l'opció, si ens vaga caminar una horeta més, de fer un anar i venir per veure el molí d'en Fàbrega, que havia estat un dels més importants del municipi. Antigament era possible arribar-hi per diferents camins que avui estan molt bruts i fins i tot perduts. És una llàstima perquè passen per llocs d'una bellesa solitària i ens permetrien arribar a l'ermita per altres viaranyes. No és el

cas, així és que seguirem per la pista cap a Sant Bartomeu gaudint de l'asprea de l'entorn. Sant Bartomeu de Pincaró, del segle XII, és una de les moltes esglésies romàniques que trobem per la zona. A dins conserva l'antiga pica baptismal.

Retornem per allà mateix, uns 700 metres, fins a trobar una cruïlla de camins. Ens enfilarem pel que discretament ens queda a la dreta i sense deixar-lo anirem pujant fins anar a sortir de nou a la pista principal, a 100 metres del coll de Pincaró, a la nostra dreta. Anem baixant els dos quilòmetres i mig que ens separen del cotxe contemplant el paisatge que es comença a obrir i a semblar menys feréstec. A mig camí, a la dreta, ens podem decantar per veure les curioses restes de l'edifici del Mercader.

Caminada curta o llarga, quan l'hàgiu acabat, segurament tindreu la sensació de sortir d'un túnel del temps, que us haurà permès descobrir aquests racons solitaris i perduts que, en una altra època, havien estat poblats i transitats.

A dalt, l'església de Sant Bartomeu de Pincaró. Al costat, la pica baptismal que es troba a l'interior de l'església // FOTO: Arage.

BOiSA

servei d'àpats

- ✓ Promovem una alimentació sana i equilibrada que s'ajusti a les necessitats de les persones a cada etapa de la seva vida.

BOiSA

consulting

- ✓ Oferim un servei especialitzat en la implantació i millora dels processos de producció alimentària.

nexxe

educació, cultura i lleure

- ✓ Ajudant a infants, joves i adults a desenvolupar actituds, habilitats i aficions específiques, que els facin gaudir d'un temps lliure ben aprofitat i enriquidor pel seu desenvolupament personal.

